

ВЛАДИМИР КОЗАР*
Правни факултет за привреду и
правосуђе
Нови Сад

ИРЕНА РАДУМИЛО**
Висока пословна школа
струковних студија
Нови Сад

УДК 316.811/.815:347.65/.58
Монографска студија
Примљен: 13.05.2015
Одобрен: 11.06.2015

НАСЛЕДНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ СУПРУЖНИКА У СРБИЈИ ОД СРПСКОГ ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА ДО ДАНАС

Сажетак: Сродство и брачна веза, као окоснице породичне организације, данас у већини европских права, па и праву Србије, уживају доминантну улогу, као полазне основе и чињенице које се са једнаком пажњом узимају при формирању наследноправних правила. Међутим, у времену иза нас, у дугом периоду правне историје, утицај брачне везе био је неупоредиво мањи од утицаја крвног сродства и сасвим неадекватан објективном значењу брака у породичним односима. Такво стање трајало је вековима, све до доношења савремених прописа о наслеђивању, при чему је адекватан значај, може се слободно рећи, ова чињеница добила тек у социјалистичким земљама. Поред наведеног, посматрајући историјску димензију, не може остати незапажен посебно неповољан положај наследника женског пола у домаћем законодавству. Стога је посебан осврт у раду учињен на положај жене као надживелог супружника, у контексту промене њеног друштвеног положаја, па тако и обима њених права у односу на обим права наследника оставиоца првог наследног реда. То је пут који је ишао од потпуно непризнавања права жени на мужевљевој имовини након његове смрти, до потпуно равноправног положаја са осталим наследницима првог наследног реда, какав она има данас, уз одређене корекције које је законодавац резервисао оставиоцевим првостепеним потомцима.

Кључне речи: сродство, супружник, брачна веза, наслеђивање

Историјски осврт

Пре самог излагања о наследноправном положају супружника, важно је поменути значај брачне везе за савременог човека и њена дејства, као и типичан модел савремене породице, ради оправдања положаја који је дат супружнику у наследном праву данас, а у складу са значајем његове социјалне улоге.

* kozarv@yahoo.com

** irenaradumilo@gmail.com

Социологија наводи да је породица основа и почетак друштва. Најстарија и најприроднија заједница. Породични контекст је оквир у коме се одвијају најважнији процеси у животу сваког појединца, а то су рађање, одрастање, социјализација, физичка и друштвена репродукција, емотивна блискост, и други.¹ У његовој основи је брак, као заједница живота једне жене и једног мушкарца, чији је основни смисао заједнички живот и репродукција. Тако данас, на место широког круга сродника који су некада чинили породичну заједницу, долази нуклеарна породица родитеља са децом, у којој је, по самој природи, веза оставиоца и осталих чланова породице много чвршћа. Међутим, у ранијем периоду организације друштва, слика породичних односа, као и међусобног наслеђивања њених чланова, изгледала је другачије.

На територији данашње Србије, посматрајући од времена постојања Краљевине Југославије, постојала су два наследноправна подручја. За ужу Србију и подручје Косова и Метохије важио је *Српски грађански законик* из 1844. године, док је на подручју Војводине важило *мађарско обичајно право*.² У поратном периоду, времену друштвених промена и развоја уставности ФНРЈ (1945-1955), у складу са донесеним првим Уставом нове државе 1946. године и законима на основу истог, за област наследног права важила су правила *Законна о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*, односно и даље су била у примени предратна правна правила.³

Управо из тог разлога, 1955. година била је прекретница у наследноправној области, а посебно када говоримо о положају супружника као наследника оставиоца, доношењем *Савезног закона о наслеђивању* за подручје целе тадашње Југославије.⁴ Закон је садржао потпуно нову концепцију наслеђивања ослоњену на тадашња напредна решења упоредног права, а која су као веома слична на снази и данас.

Овај закон је био на снази све до 1971. године, када је одлуком савезних власти наследноправна област прешла у надлежност република и покрајина.

¹ В. Милош Марјановић, Слободанка Марков, „Основносоциологије“, Нови Сад, 2006, стр. 98.

² Пре доношења Српског грађанског законика, који се примењивао на пољу наследноправних односа више од једног века, у средњовековној феудалној Србији ова питања била су регулисана, пре свега, неписаним обичајним правом, те византијским правним зборницима, међу којима у области наследног права треба издвојити *Прохирон*, *Властареву синтагму*, као и *Светосавски номоканон*, који нису правили разлику између женских и мушких сродника наследника. Од српских писаних извора значајно место треба дати *Светостефанској и Дечанској хрисовуљи*, а касније, од XV века и *Законику цара Душана*. Према Светостефанској хрисовуљи удовица је имала право уживања имања док син недорасте и непреузмеимање, а наслеђивање је било ограничено само на једног сина, док би други синови постајали зависни земљорадници и сокалници. Видимо, немапомена о праву на наслеђивање женских потомака. Касније, према *Законику цара Душана*, као наследници се помињу мушка и женска деца, као и остали потомци, али у колико неби било ни једног од ових сродника, посед оставиоца, тј. баштина припадала би владоацу. Дакле, нема и даље помена о међусобном наслеђивању супружника. У том смислу в. Љубомирка Кркљуш, „Правна историја српског народа“, Нови Сад, 2004, стр. 98-100.

³ Закон је објављен у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 86/46-1078, 105/46-1401.

⁴ Закон је објављен у „Службеном листу ФНРЈ“, бр. 20/55-304 и „Службеном листу СФРЈ“, бр. 12/65-404 (у даљем тексту: СЗОН).

Као резултат ове одлуке, донесено је осам републичких и покрајинских закона о наслеђивању. Нови Устав СФРЈ донесен је 1974. године⁵, а у складу са њим у Србији је исте године, донесен нови Закон о наслеђивању⁶ (за подручје уже Србије, ван подручја аутономних покрајина Војводине и Косова). Следеће године, у Војводини је на снагу ступио Закон о наслеђивању САП Војводине⁷.

Важећи Закон о наслеђивању Србије донесен је 4. новембра 1995. године, ступио је на снагу следеће године, а уз незнатне измене, на снази је и данас.⁸

Српски грађански законик – општа правила наслеђивања

Српски грађански законик (у даљем тексту: СГЗ) законска правила наслеђивања у целини заснива на три идеје, односно начела. То су: *начело крвног сродства*, *начело представљања* и *парентеларни систем*. Примена начела крвног сродства подразумева да је главна и доминантна чињеница према којој се правила наслеђивања формирају управо крвно сродство. При самом групирању наследника у редове према којима се они и позивају на наслеђе, Законик је по узору на свој изворник, Аустријски грађански законик, преузео парентеларни систем, али измењен на такав начин да је добијен један нарочит систем наслеђивања, доста компликован и неразумљив.⁹

Најрадикалније измене које је српско право унело односиле су се на давање првенства мушким наследницима у односу на женске, док су друга страна права, као један од основних принципа, истицала *начело једнакости свих сродника*. У српском праву, мушки сродници искључивали су женске, који би се позивали на наслеђе тек ако нема ни једног живог мушког сродника. Исто тако, мушко потомство искључивало је женско, а мушка лоза искључивала би женску лозу. Из овога је јасно да законодавац, формирајући оваква правила, није водио рачуна о близини степена сродства. Читаве групе ближих сродника су, поштујући ове принципе, могле бити искључене у корист група сродника много даљег степена сродства.¹⁰

⁵ Објављен у "Службеном листу СФРЈ", бр. 9/74-209.

⁶ Закон је објављен у „Службеном гласнику СРС“, бр. 52/74, 1/80, 25/82 (у даљем тексту: ЗОНСРС).

⁷ Закон је објављен у „Службеном листу САПВ ојводине“, бр. 8/75, 27/79, (у даљем тексту: ЗОНСАПВ).

⁸ Закон је ступио на снагу 05.05.1996. године, објављен у „Службеном гласнику Републике Србије“ бр. 46/95, са изменама и допунама у „Службеном гласнику РС“ бр. 101/2003 и 6/2015.

⁹ Лазар Марковић, „Наследно право“, Београд, 1930, стр. 77.

¹⁰ У *првом наследном колену*, примера за првенство мушке лозе над женском нема, јер је носилац колена сам декујус (од *de cuius successione agitur* - онај о чијем се наследству ради, оставилац), већ се примењује само првенство мушких сродника над женским. У том колену на наслеђе се позивају прво синови декујуса, а тек ако нема синова и њихових потомака (најпре мушко потомство, а тек онда женско), оставиоца би наследиле његове кћери и њихово потомство (поново уз приоритет мушких потомака). У *другом наследном колену*, већ се може приметити првенство мушке лозе над женском, јер га чине отац и мајка оставиочева, са својим потомством. На наслеђе се прво позива отац, који наслеђује целу заоставштину, док уколико није жив, или из било ког-

Наследноправни положај супружника према правилима СГЗ-а

Из напред наведених правила јасно је да је утицај брачне везе био је неупоредиво мањи од утицаја крвног сродства и потпуно неадекватан значају такве везе у животу човека. Видимо да се супружник не помиње као наследник чак ни поред сродника у десетом колелу оставиоцевом. Поменуто стање било је последица, пре свега, општег положаја жене у друштву, затим друштвеног поимања породице, као и тежње за очувањем породичне својине. Супруга би се, по преласку у мужеву породицу сматрала и даље туђинцем у тој породици, у којој се њена улога сводила на рађање потомства и продужење породичне лозе. С обзиром на такав став, није јој требало допустити да наслеђује породичну имовину. Другим разлогом сматрала се њена поновна удаја. Уколико би жена постала удовица у млађем добу, постојала је реална бојазан да би преудажом могла однети и део породичне имовине у нову породицу.¹¹

Са друге стране, муж овако незавидним положајем супружника није много губио. Жена најчешће уопште не би имала имовине, што је била последица положаја женских сродника и потомака, а о чему је већ било речи.¹² Стога, и ако би она преминула пре супруга, обично и није било имовине која би се могла сматрати заоставштином.

Тада важеће правило гласило је овако:

*Тек ако нема наследника из десетог (X) наследног колелна, заоставштина прелази на преживелог супружника.*¹³

Дакле, могућност да се супружник јави као наследник оставиоцеве заоставштине постојала је једино у случају да оставилац нема живих сродника из десет колелна, што је практично било готово немогуће.

другог разлога није у могућност и да наследи, на наслеђе се позивају његови мушки потомци, односно браћа оставиоцева, па њихово потомство (опет уз правило предности мушких потомака над женским). Тек ако нема очевих мушких потомака, на наслеђе се позивала мајка оставиоцева, са својим кћерима, а сестрама оставиоцевим, и њиховим потомством. У *треће колелно*, СГЗ сврстава само родитеље оставиоцевог оца, односно мушку лозу, док се мајчини родитељи и сви остали преци позивају на наслеђе тек пошто у мушкој лози буду исцрпљена и треће и сва наредна колелна (четврто, пето и шесто). Прво би се на наслеђе позвао деда по оцу, а баба и женско потомство тек ако не би било деде и његовог мушког потомства, и што је још карактеристичније, чисто бабини потомци из неког њеног друго брака немају никада право да наследе. У *четврто колелно*, законик је у обзир узео само родитеље дедове. Родитељи бабини никада не могу бити наследници, као и њихово читаво потомство. И не само то, и код дедових родитеља узима се у обзир само мушки родитељ, тј. прадеда оставиоцев и његово потомство, али не и прабаба. У *петом* и *шестом* колелно, сходно претходним правилима, одређују се као наследници остали преци оставиоца, поштујући правило о предности мушке лозе и мушких потомака. У *седмом колелно*, на наслеђе се коначно позивају баба и деда по мајци оставиоцевој, и аналогно се примењују правила трећег колелна, те се на наслеђе прво позива деда по мајци са свим својим потомством, а тек после њега баба по мајци, али никада и њено потомство из неког друго брака. У *осмом*, *деветом* и *десетом колелно*, аналогно се примењују правила четвртог, петог и шестог, с тим што се на наслеђе позивају даљи сродници оставиоцеве женске лозе. У том смислу в. Лазар Марковић, *op.cit.*, стр. 79-85. и § 395-408. СГЗ-а, текст закона видети на интернет адреси sr.wikisource.org/sr/Српски_грађански_законик_-_оригинал.

¹¹ В. Слободан Сворцан, „Наследноправо“, Крагујевац, 2006, стр. 108.

¹² *Ibidem*.

¹³ В. § 408. СГЗ-а.

Крвно сродство, као доминантну чињеницу у области наслеђивања, законодавац је правдао претпостављеном вољом оставиоцевог, сматрајући крвне сроднике њему најближим лицима, односно лицима према којима је његова наклоност највећа.¹⁴ Осим тога, објашњење за овако неповољан положај супружника потиче још из *римског права*, чији је систем преузео Аустријски грађански законик, као изворник српског система наслеђивања. Српски грађански законик је преузимајући решења аустријског законика, уствари усвојио римски систем, са незнатним одступањима. Одступања су се огледала у различитом нормирању наследног права удовца, односно жене, удовице.¹⁵

Стога, када говоримо о праву преживелог супруга према СГЗ-у, у складу са општим правилом о положају супружника, преживели супруг имао је законско право наслеђа тек ако нема ни једног крвног сродника из десет наследних колена. Он би тада наследио у својину целу заоставштину, што је, како је већ напоменуто, била више теоријска могућност. Поред тога, посебна одредба била је посвећена наслеђивању жениног мираза, али са поновљеним генералним правилом да њено миразно имање после смрти наслеђују њени наследници по означеном редоследу, а тек ако нема ни једног сродника из десет наследних колена, на наслеђе ће бити позван њен супруг. Из исте одредбе, даље, може се извести закључак да су на заоставштини жене право наслеђивања имали и мужевљеви наследници, за случај да је муж умро раније и оставио иза себе сроднике.¹⁶

Ова одредба је свакако нејасна, с обзиром на то да су мужеви крвни сродници са женом сродници само по тазбини, а тазбинско сродство није никада било основ наслеђивања у српском праву. Зато је веома могуће да је законодавац само хтео да нагласи да женино имање које наследи муж, у случају његове смрти доцније прелази на његове наследнике. Уистину, такво појашњење јесте било сувишно, али се намеће као једино логично.¹⁷

Супругу, дакле, није припадало ништа од женине имовине, чак ни ствари у кући или намештај, па и ако би након женине смрти остао пуки сиромаш, то у његовом правном положају не би ништа променило.¹⁸

Када, даље, говоримо о праву преживеле супруге, понавља се исто правило, теуколико умрли муж није оставио иза себе ни једног крвног сродника из

¹⁴ Теорија је става, да је издатог објашњења јасно да је и преживели супружник могао бити сврстан у поменути круг лица. У највећем броју случајева, супружник је много ближи декујусу од већине крвних сродника, а и сам декујусби, по правилу, свог супружника сврстао у овај круг наследника. Други разлог који треба узети у обзир је разлог правичности. Супружници су за живота уживали своје заједничко имање, имали исти социјални и економски положај, те је правично да се после смрти једног супружника та имовинска једнакост одржи. В. Лазар Марковић, *op.cit.*, стр. 128.

¹⁵ В. Лазар Марковић, *op.cit.*, стр. 129. и 132.

¹⁶ В. § 416. СГЗ-а, поменутидеогласи: „...а оно после смрти женине прелази на њене законе наследнике по одређеном реду. И ако ових не би било, онда наслеђује муж, и мужевљеви закони наследници“.

¹⁷ В. Лазар Марковић, *op.cit.*, стр. 133.

¹⁸ *Ibidem.*

десет наследних колена, његова удовица се јављала као једини наследник, и наслеђивала целу заоставштину.¹⁹ При том, врло је редак случај био да умрли муж нема ни једног живог крвног сродника. То је знатно отежавало удовичин положај, јер док је смрт жене само изузетно лишавала супруга имовинске потпоре, дотле обрнуто, смрт мужевљева само изузетно није била од значаја за женину материјалну ситуацију. Жену је, по правилу, за живота муж издржавао и старао се о подмиривању свих њених потреба, као и трошкова у кући. Она би, стога, готово без изузетка, по мужевљевој смрти западала у крајњу оскудицу. Из поменутог разлога, законодавац јој је као посебно право, признао право уживања заоставштине, познато под именом *удовички ужитак*.

Право удовичког ужитка признато је било свакој удовици, била она имућна, или не. Законик наводи да као што је муж дужан за живота своју жену да храни и издржава, тако та дужност после његове смрти прелази на његове наследнике, а све док жена његово име носи.²⁰

Обим удовичиног права зависио је од тога са којим сродницима она конкурише на наслеђе у конкретном случају. Ако су на наслеђе били позвани сродници првог колена, удовички ужитак био је раван ужитку сваког од наследника. Уопште, колико је било деце која се јављају као наследници, на толико делова би се заоставштина и делила, а удова би имала право ужитка на истом делу оставиочеве имовине који је припао и било ком од деце оставиоचेва.²¹ Уколико би удовица конкурисала на наслеђе са наследницима другог наследног колена, без обзира из ког наследног реда, њој је, такође, припадао део раван делу осталих наследника.²² На крају, уколико су на наслеђе били позвани сродници који припадају трећем наследном колону, удовици је у том случају припадало право уживања на целој заоставштини.²³

Ово право удовица је уживала до своје смрти, односно до преудаје. У међувремену, наследници оставиочеви имали су право својине ограничено удовичким ужитком, које је свој пун израз и садржину добијало тек пошто удовичино право престане.

О правној природи овог права, мишљења у теорији су различита, полазећи најпре од питања да ли се ради о наследном праву уопште, или је оно више носило обележја стварног односно тражбеног права. Са једне стране, могло би се сматрати да је удовица наслеђивала чисто стварно право доживотног уживања. Ако би се прихватио овај став, наилазило се на слабост која се противи самој идеји која је у основи наслеђивања, а то је идеја наслеђивања као универзалне сукцесије. Код удовице се о универзалној сукцесији није могло говорити, с обзиром да се њено право сводило искључиво на уживање.²⁴ Са друге стране, да би се избегло претходно спорно питање, удова није сматрана наследником већ легатаром. Њено право уживања сматрано је једном врстом сингу-

¹⁹ В. § 408. СГЗ-а.

²⁰ В. § 412. СГЗ-а.

²¹ В. § 414. СГЗ-а.

²² В. § 414. СГЗ-а.

²³ В. § 415. СГЗ-а.

²⁴ У том смислу в. Лазар Марковић, *op.cit.*, стр. 135.

ларне сукцесије, тачније законским легатом. Особеност је била у томе што легатар овде није прибављао тражбено право, како је то иначе правило, него је уместо тражбеног стицао стварно право. Међутим, ако бисмо легат лишили особине да се њиме стиче тражбено право, врло мало би остало карактеристика које би га уопште означавале легатом.²⁵

Поред наведеног, аустријска правна теорија је дала интересантно виђење, сматрајући удовицу наследником-фидуцијаром²⁶, а крвне сроднике оставиоачеве фидеикомисарним субституцијарима²⁷. Сматрано је да је удовица наследник са ограниченим наследним правом, утолико што је дужна да га сачува и да га, по својој смрти, преда фидеикомисарном наследнику односно наследницима декујусовим.

У српском праву, расправа је остала на разликовању да ли је удовичино право ужитка стварно право, или се пак ради о тражбеном, односно о некој врсти ренте. У самом законику, јасна је формулација да удовица остаје на уживању мужевљева имања, односно да она то имање ужива. Употребљени изрази обележја су права ужитка, *ususfructus*-а, као стварног права.²⁸ Међутим, законодавац је унео пометњу 1858. године, када је одредио да жена удовица која ужива непокретност покојног супруга, нема обавезу уписа тог права у интабулционе књиге. Овим правилом знатно је одступљено од начела публицитета у систему евиденције непокретности.²⁹ Затим је женино право одредио као прећутну хипотеку, из чега би се могао извести закључак да се удовичино право уствари сматра тражбеним правом, јер се само тражбена права обезбеђују хипотеком. Ипак, сматра се да је законодавац овде само хтео учинити једно поређење, без намере да промени карактер удовичиног права. Како хипотека може да постоји по самом закону, и без уписа у интабулционе књиге, тако исто и право ужитка на непокретностима може постојати без таквог уписа. Према томе, и поред измена из поменуте године, удовичино право и даље је задржало карактер стварног права.³⁰

Савезни Закон о наслеђивању

Закон о наслеђивању ФНРЈ ступио је на снагу у јулу 1955. године. Основни разлог који је захтевао доношење новог закона била је неуједначеност правних режима, као и судске праксе која је до тада владала на подручју нове

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Фидуција, као врста реалног контракта, где се једна страна (фидуцијант) обавезује да другој страни (фидуцијару) ствар преда у својину, а ова се обавезује да ће ствар, по протеклу времена, или испуњења рока вратити. В. Антун Маленица, „Римско право“, Нови Сад, 2006, стр. 240.

²⁷ Фидеикомис је оставиоачево обавезујуће располагање, односно молба, наследнику или легатару, да учини нешто на терет заоставштине, односно дела добијене имовине. В. Антун Маленица, *op. cit.*, стр. 173.

²⁸ В. Лазар Марковић, *op. cit.*, стр. 136.

²⁹ Уписом у јавне књиге, евидентирано право супруге добило би потпуну заштиту (према свима), а пре свега према поверицима мужевљевих наследника.

³⁰ В. Лазар Марковић, *op. cit.*, стр. 138.

државе. Као прву, корениту измену, закон је увео *универзалност* у наслеђивању. Овим начелом нестале су све неједнакости везане за личност оставиоца и наследника, те је одређен јединствен режим наслеђивања за све грађане на територији читаве ФНРЈ (без обзира на пол, занимање, врсту и квалитет добара која чине заоставштину и др.).

У погледу брачне везе, као основа наслеђивања, њен значај постао је неупоредиво већи. Најзначајнија разлика у односу на претходни важећи пропис, била је укидање удовичкогужитка. Од овог закона, супружник оставиоца наслеђивао би заоставштину увек у својину, а истовремено је уживао наследноправни положај који припада најближим оставиочевим крвним сродницима. Признат му је потпуно једнак положај као и деци оставиочевој, и још повољнији у односу на оставиочеве родитеље. Специфичност његовог положаја састојала се у томе што је он био једини наследник који се могао јавити у два наследна реда, првом и другом.³¹

Закон о наслеђивању Србије из 1974. године

Доношењу овог закона претходила је одлука савезних власти (Уставним амандманима из 1971) да се материјалноправна област наслеђивања повери и пређе у надлежност држава чланица, односно покрајине. У Србији, закон је донесен 1974. године, са применом од 1. јануара 1975. године. Овим законом задржан је принцип јединствености (универзалности) у наслеђивању.

Закон о наслеђивању САП Војводине из 1975. године

На подручју Војводине, текст Закона о наслеђивању скупштина ове социјалистичке покрајине усвојила је у марту 1975. године. Правила садржана у овом закону су се у незнатном делу разликовала од наследноправних правила која су била на снази у другим деловима државе, о чему ће бити помена у наредном делу текста.

Наследноправни положај супружника у позитивном праву Србије

Правило наслеђивања према коме је преживелој супрузи припадало само право на удовички ужитак и то само док „мужево име носи“ задржало се у дугом периоду наше правне историје. Међутим, временом и постепено, долазило је до побољшања општег положаја жене у друштву, све већи број жена бива укључен у организацију рада и привреду, док са друге стране, истовремено јача улога породице у животу појединца, породична својина добија на значају, а старање о деци постаје заједничко за родитеље и на бази равноправности.

³¹ В. чл. 9, чл. 10. ичл. 13. СЗОН-а.

Све је то било социјално окружење за коначно признавање правног значаја брачној вези, какав она данас ужива.³² Данас слободно можемо рећи да су у домаћем правунаследноправна овлашћења супружника постављена на завидном нивоу, и потпуно изједначена правима оставиочевих најближих сродника у првом наследном колену.

Та овлашћења заснована су на неколико принципа. Пре свега, нема више разлике у наследноправном положају жене и мушкарца као супружника. Супружник наслеђује увек и само у својину, удовички ужитак као форма наслеђивања постоји само као коректив редовних правила, и као такав се примењује у изузетним ситуацијама. Затим, величина наследног дела супружника је у принципу фиксно одређена, при чему имајући у виду специфичне одредбе, његов део може бити смањен или повећан. Даље, конкуришући на наслеђе са одређеним сродницима оставиочевим, супружник их може искључити из наслеђа, односно ти сродници би могли постати наследници да немасупружника. Обрнуто не важи, нема сродника који би супружника могао искључити из наслеђа.³³ Поред тога, супружниковнаследноправни положај није условљен пуноважношћу брака, јер су могуће ситуације да супружник постане законски наследник и ако је брак са оставиоцем био ништав (рецимо, уколико преживели супружник за разлог ништавости није знао).³⁴ На крају, супружник је једини наследник који се може појавити у два наследна реда. У наредном делу текста, биће речи о супружнику као наследнику који на наслеђе конкурише оставиочевим сродницима првог наследног реда.

Супружник у конкуренцији са сродницима првог законског наследног реда

Први наследни ред чине оставиочеви потомци и његов супружник. Оставиочева деца и супружник наслеђују на једнаке делове, а величина њихових наследних делова зависи од конкретног броја оставиочевих потомака у поједином случају.³⁵ Међутим, ако се деси да оставилац нема потомства, супружник у том случају не наслеђује у првом наследном реду.³⁶

Као изузетак од овог законског правила, пракса познаје ситуацију када ће оставиочев супружник ипак наследити целокупну заоставштину у првом наследном реду. Ставови аутора о овом питању нису подударни, али се као најприхватљивији сматра став да та могућност постоји уколико се сви потомци

³² Тек последњих деценија двадесетог века запажамо талас неофеминистичких покрета, односно увођења "женске перспективе" у социологију и друштво. В. М. Марјановић, С. Марков, *op.cit.*, стр. 109.

³³ У том смислу в. Борислав Благојевић, „Брачни друг као наследник у нашем праву“, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1955, стр. 13.

³⁴ В. чл. 22. ЗОН-а.

³⁵ У теорији се сматра да супружник овде има положај једног првостепеног потомка оставиочевог, аналогно римском правилу „*filiafamilias loco*“, где туђа ћерка (*alieni iuris*) венчањем улази у породицу супруга и добија статус ћерке породице. В. Борислав Благојевић, *op.cit.*, стр. 14.

³⁶ В. чл. 11. ЗОН-а.

оставиоца одрекну свог наследног дела у корист оставиоцевог супружника, односно најчешће своје мајке.

Супротно томе, у ситуацији када супружник конкурише на наслеђе са оставиоцевом децом којима он није други родитељ, пријемом једнаког дела наслеђа може доћи у знатно бољи економски положај од те оставиоцеве деце, а да се, при том, редовно о њима финансијски не стара. Услед тога, у законски текст уврштено је специфично правило, према коме постоји могућности смањења наследног дела супружника у корист деце оставиоцеве у оквиру првог наследног реда. Наиме, уколико са супружником на наслеђе конкурише макар и једно дете коме оставиоцев супружник није други родитељ, а супружникова имовина (у коју спада и брачна тековина) је већа од наследног дела који би он добио поделом заоставштине између њега и деце на једнаке делове, суд може, ако оцени да је то оправдано, доделити деци део *до два пута* већи од наследног дела супружника. Јасно је да се говори о оставиоцевој деци из претходног брака, односно његовој ванбрачној деци.³⁷ Закон захтева да наведени услови морају бити кумулативно испуњени.³⁸

У вези са првим условом, ако постоји само и једно дете коме оставиоцев супружник није родитељ, те уколико суд одобри ово повећање, аутоматски ће се за исти коефицијент повећати и део сваког другог оставиоцевог детета. На даље, што се супружникове имовине тиче, ту имовину чини све оно што је супружник поседовао до тренутка оставиоцеве смрти, као и оно што је издвојио по основу брачне тековине и уговора о доживотном издржавању.³⁹ Дакле, његова посебна имовина, као и део заједничке имовине који му припада (брачна тековина), требало би заједно да буду веће од оног дела који би супружнику припао применом редовних правила наслеђивања. Суд ће упоредити ове вредности, а до смањења долази само ако је вредност супружникове имовине *већа*. Уколико су те вредности рецимо само једнаке, до смањења неће доћи. Видимо да је потребно, да економско стање супружника у моменту смрти оставиоца буде такво, да би он и без наслеђа могао уживати економске услове какве би имао да је, немајући никакве имовине, наследио по општим законским правилима. Видимо, даље, да што је већи број потомака који конкуришу супружнику на наслеђе, већа је и могућност да овај услов буде испуњен.⁴⁰

³⁷ В. чл. 9. ст. 3. ЗОН-а.

³⁸ На просторима бивше Југославије, прописи САПК, САПВ и СР БиХ предвиђали су у оквиру првог наследног реда могућност повећања не само наследног дела оставиоцеве деце, већ и наследног дела супружника, а на рачун осталих наследника тог наследног реда, под условом немања нужних средстава за живот. Поред тога, постојала је могућност да им се додели у својину и целокупна заоставштина, ако би она била тако мале вредности да би њеном поделом наведена лица запала у тешку материјалну ситуацију. В. Владислав Ђорђевић, Слободан Сворцан, Наследно право, Београд, 1992, стр. 149. Дакле, ради се о сличној привилегији коју право Србије признаје одређеним наследницима другог наследног реда.

³⁹ Дејан Ђурђевић, Институције наследног права, Београд, 2010, стр. 108.

⁴⁰ В. Слободан Сворцан, „Коментар закона о наслеђивању Србије са судском праксом“, Крагујевац, 2004, стр. 46.

На крају, важећи закон је својом одредбом оставио простор суду да у сваком конкретном случају оцени оправданост захтеваног повећања. Наиме, уобичајена је ситуација да су потомци оставиоца одрасле, зреле, радно способне особе, ситуиране често и боље од самог оставиоца. У таквој ситуацији било би неоправдано и неправедно аутоматски примењивати ову законску могућност.⁴¹

Што се ранијих правила наслеђивања тиче, према Савезном закону из 1955. године предвиђена су била само прва два законска услова. У случају њиховог испуњења, до смањења дела супружника долазило би аутоматски. Закон је прецизно одређивао да је део детета у том случају два пута већи од дела који је припадао супружнику.⁴²

Закон Републике Србије из 1974. године је унео услов оправданости (као трећи услов), који постоји и данас, при чему је у погледу износа повећања било задржано правило савезног закона о фиксном повећању, односно о два пута већем делу на страни оставиоцеве деце.⁴³

Закон САП Војводине из 1975. године садржао је идентично правило ономе из савезног закона. Поред тога, повећање наследног дела у првом наследном реду, а из разлога немања нужних средстава за живот, било је допуштено како у корист супружника оставиоца, тако и оставиоцевог потомка било ког степена сродства. Поменута лица могла су након оцене суда, у својину наследити и целокупну заоставштину, уколико је она тако мале вредности да би њеном поделом запали у оскудицу.⁴⁴

Видимо, да је савезни закон у погледу наведеног правила садржао најнеповољније решење, с обзиром да суд није имао на располагању оцену оправданости оваквог повећања, док је доношењем наредног Закона о наслеђивању Србије ова непогодност отклоњена. Закон САП Војводине садржао је, како је јасно, најповољније решење, узимајући у обзир материјалну ситуацију свих наследника првог наследног реда, а не само оставиоцевих првостепених потомака.

С обзиром на то да наведено правило данас пружа могућност погоршања наследноправног положаја супружника у односу на положај осталих наслед-

⁴¹ Лице је у оставинском поступку дужно да захтев за смањење наследног дела супружника постави до правноснажности решења о наслеђивању. Уколико то не учини, важи *res judicata*, па се даље захтев за повећање дела може остварити само у парници, и то ако је разлог за понављање парничног поступка утицао на то да се у оставинској расправи такав захтев не постави. Парнични поступак је општи поступак за заштиту повређених или угрожених субјективних грађанских права (в. Владимир Козар, Милан Почуча, (2014): Коментар Закона о парничном поступку са новелама из 2014. године, судском праксом и регистром појмова, Друго измењено и допуњено издање, „Пословни биро“ д.о.о., Београд, стр. 17, 719. и 720.), што значи да се заштита тих права остварује у другим врстама поступака само када је то прописано посебним законом, а иначе важи опште правило – да се заштита остварује у парничном поступку - Члан 1. Закона о парничном поступку - "Службени гласник РС", бр. 72/2011, 49/2013 (Одлука Уставног суда), 74/2013 (Одлука Уставног суда), 55/2014.

⁴² В. чл. 12. СЗОН-а.

⁴³ В. чл. 12. ЗОН-а СРС.

⁴⁴ В. чл. 12. ичл. 24. ЗОН-а СПВ.

ника првог наследног реда, као и да се применом овог правила одступа од редовних правила законског наслеђивања која супружнику пружају једнак положај положају осталих оставиочевих наследника, потребно је на рачун поменутог правила изнети и одређене критике. Прва замерка стоји на рачун једносмерности овог решења, које иде искључиво у правцу смањења законског наследног дела супружника, а у корист деце оставиочеве, и то само оне деце којима оставиочев супружник није други родитељ. Осим што је извеснија ситуација да ће у таквом животном добу материјална потпора бити потребнија управо супружнику а не деци оставиочевој, можемо се истовремено запитати и да ли је законодавац оправдано претпоставио добре односе између родитеља и сопствене деце, па тиме и њиховог међусобног помагања. Наиме, у највећем броју случајева оставиочев супружник је лице у познијем животном добу, пензионер, док су оставиочева деца махом лица зреле животне доби, запослена, често материјално обезбеђена много јаче од самог супружника.

На даље, оваквом решењу би се могла ставити и замерка на правило да захтев једног потомка оставиоца аутоматски повећава наследне делове све оставиочеве деце. Сматрамо да би много правичније решење било ценити околности сваког оставиочевог детета понаособ, те допустити повећање наследног дела сваког од њих, ако имовинске и уопште животне прилике то захтевају. Осим тога, посебно је логично ово право признати и другостепеним и даљим оставиочевим потомцима, који ће се у највећем броју случајева на наслеђе јавити као малолетна лица, па ће стога имати потребу за издржавањем, и чија ће материјална ситуација вероватно бити незавиднија у односу на остале оставиочеве првостепене потомке, који му конкуришу на наслеђе у поједином случају.⁴⁵

У том смислу, сматрамо да би предлог за наредну измену законског текста могао ићи у правцу повећања наследних делова у првом наследном реду, како дела потомака оставиоца на рачун супружника, тако и дела супружника на рачун осталих санаследника тог законског наследног реда, а исто тако и дела потомака на рачун делова осталих потомака, уколико околности случаја и њихове материјалне прилике то захтевају (по угледу на други законски наследни ред). У супротном, долази до неоправданог привилеговања потомака оставиоца који не потичу из његовог брака са надживелим супружником, а посредством њиховог захтева и свих осталих првостепених потомака оставиоца.⁴⁶

⁴⁵ В. Милан Креч, Ђуро Павић, „Коментар закона о наслеђивању“, Загреб, 1964, стр. 38.

⁴⁶ Коначно, домаћа теорија је изнела предлоге за будућа законска решења, према којима би се положај свих наследника првог наследног реда могао побољшати конституисањем права *доживотног уживања*, а по угледу на решење које је прихваћено у оквиру другог наследног реда. В. Наташа Стојановић, „Крвни сродници оставиоца као наследници првог законског наследног реда“, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. XXXVIII-XXXIX, за 1998-1999, стр. 63-65.

Закључак

За разлику од стања које је владало у прошлости, у данашње време друштвени поредак заснован је на концепту нуклеарне породице као основне ћелије друштва, па је самим тим и имовински, односно наследноправни поредак усклађен потребама такве организације. Брак и породица сматрају се централним институцијама друштва, са равноправним односом мушкарца и жене као супружника, односно као родитеља. Наследно право прати овај тренд и поставља правила наслеђивања тако да једнако важе за сва лица без обзира на њихов пол. Тако, осим чињенице да су супружници изједначени у међусобном наслеђивању, у савременом праву супружник ужива и квалитативно потпуно једнак положај какав уживају и оставиоцеви најближи сродници.

Међутим, како законодавна решења која се односе на одступања од редовних правила наслеђивања у оквиру првог наследног реда у одређеној мери јесу крута, односно нефлексибилна, као таква у практичним ситуацијама могу произвести неправедан резултат за учеснике оставинског поступка.

Наиме, законодавац је у оквиру првог законског наследног реда одступања од редовних правила предвидео једнострано, те је фаворизовањем искључиво оставиоцевог првостепеног потомства, створио могућност за погоршање наследноправног положаја супружника, не водећи рачуна о животним околностима на страни сваког од ових лица, као ни о положају другог оставиоцевог потомства. Стога би поједина законска решења која су била на снази на територији наше земље у ранијем периоду (какво је рецимо било право САП Војводине), могла бити модел у некој наредној измени домаћег законског текста, како бисмо добили што квалитетније и правичније решење.

Литература:

1. Blagojević, Borislav (1955): *Bračni drug kao naslednik u našem pravu*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd
2. Đorđević, Vladislav, Svorcan, Slobodan (1992): *Nasledno pravo*, Savremena administracija, Beograd
3. Đurđević, Dejan (2010): *Institucije naslednog prava*, Službeni glasnik, Beograd
4. Kozar, Vladimir, Počuča, Milan, *Komentar Zakona o parničnom postupku sa novelama iz 2014. godine, sudskom praksom i registrom pojmova, Drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje, 2014. godina*, „Poslovni biro“ d.o.o., Beograd
5. Kreč, Milan, Pavić, Đuro (1964): *Komentar Zakona o nasljeđivanju (sasudskom praksom)*, Narodne novine, Zagreb
6. Krkljuš, Ljubomirka (2004): *Pravna istorija srpskog naroda*, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, NoviSad
7. Malenica, Antun (2006): *Rimskopravo*, Pravni fakultet, Centar za izdavačku delatnost, NoviSad
8. Marjanović, Miloš, Markov, Slobodanka (2006): *Osnovi sociologije*, Prirodno – matematički fakultet, NoviSad

9. Marković, Lazar (1930): *Nasledno pravo*, Dom, Beograd
10. Svorcan, Slobodan (2004): *Komentar Zakona o nasleđivanju Srbije sa sudskom praksom*, Pravni fakultet, Kragujevac
11. Svorcan, Slobodan (2006): *Nasledno pravo*, Pravni fakultet, Kragujevac
12. Stojanović, Nataša (1998-1999): *Krvni srodnici ostavioca kao naslednici prvog zakonskog naslednog reda*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, br. XXXVIII-XXXIX

HEREDITARY AND LEGAL STATUS OF A FEMALE SPOUSE IN SERBIA FROM SERBIAN CIVIL CODE TO THE PRESENT

Summary: At present, kinship and marital bond, as the backbone of the family organization, in most European laws, including the law of Serbia, enjoy a dominant role as the starting point and fact which are taken with equal care in forming hereditary and legal rules. However, in the times past, in a long period of legal history, the influence of the marital bond was incomparably smaller than the impact of blood relationship and quite inadequate to the objective meaning of marriage in family relations. This situation lasted for centuries, up to the adoption of modern regulations on inheritance, whereby this fact received the adequate importance, one might say, only in socialist countries. In addition, looking at the historical dimension, the particularly unfavorable status of female inheritors in domestic legislation cannot remain unnoticed. A special overview was therefore made in the paper in relation to the position of a wife as a spouse who outlived her husband, in the context of changes of her social status and accordingly the scope of her rights in relation to the scope of the rights of the testator's inheritors of the first order of succession. This is the path that went from a complete lack of recognition of wife's right to her husband's property after his death to the fully equal status with other inheritors of the first order of succession that she has at present, with certain adjustments that the legislator reserved for the testator's first instance descendants.

Key words: kinship, spouse, marital bond, inheritance